

БАГАЛІЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ

Багалій Дмитро Іванович (07.11.1857, Київ – 09.02.1932, Харків) – історик, архівіст, громадський діяч; один із фундаторів Харківської бібліотечної школи та українського бібліотекознавства, Харківської громадської бібліотеки (ХГБ, 1886–1918); голова Правління ХГБ (1893–1906); ректор Харківського університету (1906–1911); дійсний член (академік) Української Академії Наук (УАН, згодом ВУАН, 1918–1932). Наукова спадщина вченого перевищує 400 публікацій.

Д. І. Багалій найбільш відомий як дослідник історії Слобідської України (понад 100 публікацій). Саме він започаткував систематичне та комплексне наукове вивчення історії регіону, в т. ч. у контексті розвитку духовної культури (освіти, мистецтва, письменства, бібліотечної справи). Результати його багаторічних досліджень зібрані в науковій праці, яка вважається одним з найкращих творів ученого – «Історія Слобідської України» (1918). З його ім'ям пов'язаний новий етап розвитку вітчизняної регіоналістики. Історія Слобожанщини становила головний науковий інтерес Д. І. Багалія. «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» (1887), «История города Харькова за 250 лет его существования» (1905, у співавторстві з Д. П. Міллером, учнем вченого) – фундаментальні дослідницькі праці Дмитра Івановича з історії краю.

Доробок ученого представлений також працями з історії Лівобережної та Південної України (більше 25 публікацій). Він є автором праць з історіографії, архівознавства, археології, джерелознавства, історії української культури. Виявляв значну зацікавленість історичною географією, демографією, етнографією. У науковій спадщині Д. І. Багалія важливе місце займають історія Харкова та Харківського університету (цьому закладу присвячено близько 40 праць). Характерними рисами наукового стилю

Дмитра Івановича є документалізм, обов'язкове спирання на першоджерела (архівні матеріали). Дослідницькі праці вченого викладалися просто, доступно, цікаво, водночас виконували функцію популяризації науки. Цьому сприяло поєднання вченим громадської та наукової діяльності, їх взаємовплив, прихильність до практичного втілення ідей та напрацювань. Особистість вченого вирізнялася демократичністю поглядів у будь-якій сфері, вмінням налагоджувати стосунки з колегами та підлеглими. Д. І. Багалій був відомим прибічником громадської ініціативи та самоврядування, високо оцінював їх роль у розвитку суспільства. Ці його погляди поширювалися і на бібліотечну справу. Наукова та громадська діяльність вченого значною мірою була спрямована на захист та підтримку української культури, в т. ч. української мови, української книги, ствердження приналежності населення Слобожанщини до українського етносу. Це позначилося на процесах розвитку українського культурного середовища Харкова та Слобожанщини.

Д. І. Багалій – перший дослідник історії харківських бібліотек (починаючи з XVII ст.) та формування бібліотечної мережі міста. Окремі глави монографії «История города Харькова за 250 лет его существования» присвячені цим темам, зокрема церковним і монастирським бібліотекам XVII–XVIII ст., першій міській публічній бібліотеці (30-ті роки XIX ст.), ХГБ, народним бібліотекам Харківського товариства поширення в народі грамотності (ХТГ). При підготовці монографії авторами використано велику кількість архівних матеріалів та представлено ґрунтовне дослідження, зокрема, стану бібліотек у різні періоди їх існування. Потенціал вченого Д. І. Багалій також використав для узагальнення практичного досвіду роботи ХГБ, залишивши у спадщину фахівцям бібліотечної справи одні з перших вітчизняних творів бібліотекознавчого характеру.

Д. І. Багалій – автор бібліографічних праць (оглядів, списків, рецензій) з краєзнавства та біографістики, присвячених Харкову та Слобідській Україні, видатним українським діячам науки та культури (Г. С. Сковороді,

І. Я. Франку, О. О. Потебні, Т. Г. Шевченку, М. Ф. Сумцову.). Дмитром Івановичем здійснено значну кількість цікавих біографічних розвідок. Лише Г. С. Сковороді присвячено 10 спеціальних досліджень, у т. ч. археографічних, створено монографію, яку сам вчений вважав своєю найкращою науковою працею. Біографічні матеріали за його авторством містять відомості про П. П. Гулака-Артемівського, Г. П. Данилевського, В. Н. Каразіна та інших діячів, творчість яких пов'язана зі Слобожанщиною.

Протягом свого життя Д. І. Багалій провадив громадську і наукову роботу водночас у Харкові і в Києві. Вчений опікувався діяльністю бібліотеки Харківського університету, особливо у часи ректорства; він був членом комітету із заснування Всенародної бібліотеки України, а пізніше виконував обов'язки його голови (1918–1919, Київ). Брав участь у реформуванні системи науки і освіти України після 1917р., очолював низку наукових закладів (Харків, Київ, 1918–1931). Дмитро Іванович – один із засновників Української Академії наук (УАН, 1918, Київ) та перших академіків УАН (Київ, 1918), голова історико-філологічного відділу УАН, згодом ВУАН (1918–1920, 1929–1930), засновник та директор Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка (1926–1932, першого в Україні НДІ з вивчення життя та творчості поета).

Один із родоначальників вітчизняної архівної справи. Займав керівні посади в цій галузі та брав активну участь у розробці вітчизняної архівної системи (1884 – початок 1930). Ввів у науковий обіг численну кількість архівних документів.

Народився, провів дитячі і юнацькі роки Д. І. Багалій у Києві. Батько Дмитра Івановича – лимар, мати – з родини «київського старожилого міщанства». Закінчивши другу київську гімназію із золотою медаллю, Д. І. Багалій у серпні 1876 р. вступив до Київського університету Св. Володимира на історичне відділення історико-філологічного факультету. Значний вплив на науковий світогляд та становлення Д. І. Багалія як ученого та викладача справили В. Б. Антонович, В. С. Іконников, Ф. Г. Міщенко, які

викладали в університеті. В. Б. Антонович, якого Д. І. Багалій вважав своїм вчителем, давав високу оцінку Дмитру Івановичу як молодому вченому-історичу. З обставин, пов'язаних із демократичними виступами студентів, у тому ж 1876 р. Дмитро Іванович перевівся до Харківського університету (його було виключено з Київського університету з правом терміново вступити до іншого навчального закладу), а у 1877 р. повернувся до Київського університету, який закінчив у травні 1880 р. Протягом навчання проводив джерелознавчі дослідження з історії України. У вересні 1882 р. у Києві він захистив магістерську дисертацію «История Северской земли до половины XIV ст.».

У травні 1883 р. Д. І. Багалій був обраний штатним доцентом кафедри російської історії Харківського університету. З 1883 р. протягом багатьох років його наукова та громадська діяльність була пов'язана з Харковом. Він розпочав працювати у Харківському університеті, за його власним висловом, «як початкуючий молодий вчений» і «як свідомий український діяч», який мав «розробляти історію Слобідської України і тим виконувати обов'язок українського громадянина».

З 1883 р. Д. І. Багалій був членом Історико-філологічного товариства Харківського університету. Документографічне забезпечення досліджень товариства здійснював Харківський історичний архів, біля витоків створення якого разом з істориком та етнографом П. С. Єфименко стояв також Дмитро Іванович. Учений займався збором архівних матеріалів із багатьох зібрань (губернських установ, колекцій приватних осіб – місцевих науковців, громадських діячів Харківщини, Полтавщини, Чернігівщини), що увійшли до фонду Харківського історичного архіву, їх впорядкуванням та науковим описанням. У 1883 р. радою професорів Харківського університету його було обрано завідувачем цього архіву. Згодом завдяки діяльності Дмитра Івановича та його колег архівні фонди зростали і Харківський історичний архів став потужною науковою базою для досліджень з історії Слобожанщини, Лівобережної України, сформувалася школа істориків-

архівістів (М. Бакай, М. Плохинський, О. Радакова, Д. Міллер, В. Барвінський). Завдяки Д. І. Багалієві архів отримав субсидії та постійне приміщення від Харківського університету. Дмитро Іванович безоплатно виконував обов'язки завідувача Харківського історичного архіву протягом кількох десятиріч. Був почесним членом багатьох губернських архівних комісій (Тамбовської, 1887), Орловської (1889), Таврійської (1890), Чернігівської (1897) та ін.

1887 р. Д. І. Багалій захистив докторську дисертацію «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» у Московському університеті. Того ж року його обрано екстраординарним, а 1889 р. – ординарним професором Харківського університету. З 1908 р. він – заслужений професор. Під час викладання історії в університеті зарекомендував себе як працьовитий та талановитий педагог, наполегливий вчений. Д. І. Багалій також брав участь у роботі багатьох археологічних з'їздів (1884, 1887, 1896, 1899, 1902, 1905, 1911).

Просвітницькі, демократичні та гуманістичні ідеї Дмитра Івановича реалізовувалися протягом багаторічної праці у ХГБ. Він був організатором різних напрямів діяльності книгозбірні. Ця робота розширювала його практичний досвід як знавця бібліотечної справи і стала підставою для створення значної частини бібліотекознавчої спадщини вченого, зосередженої у промовах та статтях: «О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки» (1894), «О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки» (1896), «Речь при открытии филиального отделения Харьковской общественной библиотеки» (1901), «Доклад об учреждении отдела рукописей и автографов» (1903), «Записка Д. И. Багалея о задачах Харьковской общественной библиотеки» (1904), «О способах приобретения книг» (1904), «Харківська громадська бібліотека, яко тип наукової і загально-просвіткової обласної бібліотеки» (1919).

Діяльність Д. І. Багалія у ХГБ була найбільш активною в той час, коли він очолював Правління бібліотеки. У 1889–1893 рр. Дмитро Іванович – член правління ХГБ. Протягом 12 років (1893–1906) обирався таємним голосуванням головою Правління, від подальшого головування відмовився через обрання ректором Харківського університету. За часи, коли Дмитро Іванович очолював Правління, книгозбірня зросла у матеріальному, технічному напрямі, отримала нову будівлю (1901), відкрилося п'ять відділів, значно поповнився фонд, у т. ч. книжками українською мовою, укладено та видано каталоги бібліотеки, збільшилася кількість підписчиків (читачів), відкрито філіальні відділення, дешевий третій розряд (для незаможного населення).

Від початку існування бібліотеки і протягом подальшого розвитку Д. І. Багалій особисто опікувався збором коштів на її утримання (клопотання про субсидії, пожертвування, організація з цією метою заходів у залах бібліотеки, читання лекцій). Д. І. Багалій – один з перших і багаторічних пожертвувачів (дарувальників) бібліотеки. Лише 1886 р. він подарував до фонду 88 книг. Нове приміщення ХГБ з обладнаним книгосховищем і просторими залами – один із результатів його публічних звернень, клопотань до Міністерства фінансів, Харківської міської думи.

Створення нових (спеціальних – наукових) структурних підрозділів вчений вважав необхідним для виконання ХГБ не тільки загальноосвітньої, але й наукової функції. З ініціативи Дмитра Івановича було утворено відділ рукописів і автографів (1903), що, на його думку, мало підвищити наукове значення ХГБ. Вчений налагодив контакти з утримувачами приватних зібрань рідкісних видань, вирішував питання придбання раритетів, зробив значний внесок у розробку системи обліку, каталогізування, наукове розкриття колекцій, був основним науковим консультантом відділу. За участю інших фахівців (громадських діячів Л. Б. Хавкіної, П. І. Ріттера, М. С. Шляпникова, М. І. Міхновського) було відкрито відділи бібліотекознавства,

музичний (1903), єврейський («Hebraica et judaica», 1904), український (1906, перший в Російській імперії).

Д. І. Багалій мав значний досвід бібліографування історичної літератури, архівних джерел, що сприяло його успішній роботі з каталогізування у ХГБ. Він також вивчав зарубіжний досвід створення зведених каталогів, безпосередньо займався підготовкою каталогів ХГБ, зокрема чотиритомного каталогу 1898–1913 рр. Друковані систематичні каталоги ХГБ відображали зміст фонду книгозбірні (нові надходження за певний період). За пропозицією Дмитра Івановича до каталогу вперше було внесено розділ «Місцевий відділ», який він власноруч розробив. У розділі збиралися матеріали з різних галузей знання про Харківську губернію. Каталог також містив розділ «Бібліотекознавство. Бібліографознавство», допоміжні алфавітні покажчики авторів та назв документів. Дмитро Іванович залучав до роботи над каталогами та роботи у відділах професорів Харківського університету М. Ф. Сумцова, Є. К. Редіна, Д. М. Овсянико-Куликівського. Він брав участь у створенні систематичних каталогів відділів ХГБ (музичного, єврейського, українського). Приділяв значну увагу комплектуванню фондів ХГБ українськими виданнями. За участю Д. І. Багалія у 1912 р. вийшов друком «Каталог книжок українською мовою...», що розкривав колекцію українських видань у фонді ХГБ (перший в Україні).

Публікації і промови Дмитра Івановича бібліотекознавчого напрямку (1894–1919) містять широкий спектр питань: розташування та устрій громадських бібліотек, їх місія, зарубіжний досвід організації публічних бібліотек, чинник готовності суспільства до поширення книгозбірень, основні етапи створення бібліотечної мережі України, місце та роль в ній громадських бібліотек-регіональних центрів, формування фондів (джерела комплектування, поповнення фондів науковою літературою, різними видами документів, принципи вилучення літератури), розвиток читацької культури, підготовка персоналу.

У працях, присвячених ХГБ, Дмитро Іванович досліджує історичний процес її створення, надає аналіз статистичних даних у динаміці розвитку бібліотеки: кількість підписчиків, кількісний та якісний склад фонду, бюджет бібліотеки, питання фінансування, а також порівняльний аналіз ХГБ з іншими вітчизняними бібліотеками (відзначено зростання бібліотеки, її фондів) («О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки», «О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки», «Харківська громадська бібліотека, яко тип наукової і загально-просвітової обласної бібліотеки»). Вчений вважає, що успіх бібліотеки обумовлений громадським її характером (заснування ХГБ прогресивною громадськістю міста), колегіальним управлінням, демократичними традиціями, підтримкою ініціативи, творчості. Аналізується доступність бібліотечних послуг, можливість безкоштовно отримувати допомогу в науковій діяльності. Дмитро Іванович називає бібліотеку «гордістю краю», звертаючи увагу на необхідність збільшення асигнувань на її утримання. Аргументи на підтримку своїх пропозицій знаходить у представленні досвіду Західної Європи: розуміння місцевими органами управління, громадськістю значення публічних бібліотек для міст, відкриття бібліотек за бажанням громади, існування відповідних законодавчих актів щодо заснування загальнодоступних бібліотек у містах, розміщення їх на кращому місці, безкоштовне користування бібліотеками. Д. І. Багалій наводить позитивний досвід США (наявність у кожному штаті державної бібліотеки, заснування великої кількості бібліотек за рахунок пожертвувань приватних осіб, високі показники книговидачі). Високий рівень готовності суспільства до поширення бібліотечного обслуговування, просвітництва, освіти, культурного розвитку були для вченого взірцем для розповсюдження на вітчизняних теренах («О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки»). Звертаючись до історичного факту створення публічної бібліотеки у Харкові 1830-х років, одну з головних причин її занедбання Дмитро Іванович вбачає у відсутності такого рівня готовності у

тогочасному місцевому співтоваристві. Проте вчений прогнозує в майбутньому піднесення бібліотечного руху та інтересу до читання серед співвітчизників.

Одним із головних завдань для ХГБ Д. І. Багалій вважав виконання просвітницької функції («О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки», «Речь при открытии филиального отделения Харьковской общественной библиотеки»). Шляхом для реалізації були відкриття дешевого третього розряду, функціонування абонементів, філіальних відділень (особливо в робочих районах), універсальність фонду. Виконанню просвітницької функції, на думку вченого, сприяв саме характер фонду бібліотеки: художня, науково-популярна, наукова література надавала змогу читачам розвиватися інтелектуально, духовно, переходити на більш високий освітній рівень. Визнаючи просвітницьку роль ХГБ («О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки», «О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки», «Доклад об учреждении отдела рукописей и автографов», «Записка Д. И. Багалея о задачах Харьковской общественной библиотеки»), Дмитро Іванович стверджував важливість виконання ХГБ функцій наукової бібліотеки, підкреслював вагомість розширення наукових відділів, поповнення фондів науковою літературою, формування колекцій рідкісних видань, називав ХГБ серйозним книгосховищем. Дмитро Іванович зазначає значущість правильного підбору книг, насамперед наукового характеру, повноти та систематичності поповнення фонду. Важливим чинником якісного комплектування він вважав участь у цьому процесі фахівців з різних галузей знання. Відбір книжок для фондів ХГБ покладался на Правління: ураховувалися пропозиції підписників, читачів кабінету для читання та співробітників бібліотеки третього розряду; обговорювалися питання придбання книжок («О способах приобретения книг»).

Д. І. Багалій визначив принципи придбання книг для фонду ХГБ: демократичний підхід до відбору книжок (без ідеологічних обмежень);

практика отримання книг від дарувальників; необхідність отримання обов'язкового примірника; комплектування фондів не лише книгами, а й періодичними виданнями; поповнення фонду літературою, що призначена як для широкої публіки, так і науковою. Вилучення із фонду літератури для читачів з нижчим освітнім рівнем вчений вважав недоцільним («О способах приобретения книг»; «Записка Д. И. Багалея о задачах Харьковской общественной библиотеки»).

Дмитро Іванович був добре обізнаний у вирішенні технічних питань, завдяки яким бібліотека перетворювалася на сучасну книгозбірню: забезпечення безпечним електричним освітленням, виділення окремого приміщення для книгосховища, застосування статистичного обліку та контрольної системи на абонементі, організація розстановки книг за форматом, устрій філіальних відділень («О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки»).

Цікавість до бібліотечної справи Д. І. Багалій зберіг і значно пізніше: у 1919 р. він визначив основні завдання створення бібліотечної мережі України, де значну роль мають відігравати громадські (регіональні) бібліотеки («Харківська громадська бібліотека, яко тип наукової і загально-просвітової обласної бібліотеки»). Вчений виокремлює такі обласні (регіональні) центри: Обласна бібліотека Західної України (колишня Київська міська), Обласна бібліотека Південної України в Одесі, «Обласна українська бібліотека південно-східної України» – ХГБ. У представленій схемі «бібліотечних типів» згадується і Всенародна Національна бібліотека у Києві.

Дмитро Іванович визначає основні засади організації роботи громадських бібліотек України: внутрішнє самоврядування (зокрема, у вирішенні питань комплектування), гарантоване матеріальне забезпечення, розширення просвітницької функції та підтримка видання книжок, що її забезпечують; залучення читачів до вибору книжок (комплектування) та управління бібліотекою; планування будівель для громадських книгозбірень

за конкурсом проектів; наявність кваліфікованого персоналу, організація постійних бібліотечних курсів при університетах, регулярне проведення бібліотечних з'їздів різного рівня; підтримка місцевого та українського відділів в регіональних громадських бібліотеках.

Один із напрямів громадської діяльності вченого – членство в ХТГ, видавничий комітет якого він очолював (1891 – 1904). Головним завданням комітету було видання дешевих, але якісних за змістом книг для народу. Як голова комітету Дмитро Іванович опікувався отриманням коштів для видавничої діяльності організації, які здобувалися здебільшого за рахунок пожертвувань, подоланням цензурних утисків видання книжок передусім українською мовою. Значним є особистий внесок вченого у популяризацію української книги. Членами комітету укладалися тематичні бібліографічні покажчики з окремих наукових дисциплін. Дмитро Іванович розробляв тематичну програму з історії.

У 1906 р. Д. І. Багалія обрано ректором Харківського університету. На цій посаді він намагався зберегти елементи університетської автономії (виборність адміністрації, студентське самоуправління, свобода викладання та наукового дослідження). Публічно виступав проти заборони викладання лекцій українською мовою, за відкриття в Харківському університеті кафедр української мови і літератури, української історії. За дозвіл професору М. Ф. Сумцову читати лекції українською мовою отримав догану від міністра. Ще до ректорства Дмитра Івановича звинувачували в українофільстві, через це його праці рецензувалися у Москві та Петербурзі.

Значний внесок зробив Дмитро Іванович у розвиток бібліотеки Харківського університету. Наприкінці 1880-х років він був одним із ініціаторів будівництва спеціально обладнаного приміщення бібліотеки та особисто пожертвував 15 тис. рублів. За рекомендацією Д. І. Багалія у 1894–1895 рр. у штат бібліотеки було прийнято помічниками бібліотекаря двох його учнів, К. І. Рубинського та Д. П. Міллера, які чимало зробили не тільки для зростання університетської книгозбірні, але й бібліотечної справи

Харківщини в цілому. В наступні роки Дмитро Іванович також сприяв професійному зростанню К. І. Рубинського, підтримавши його кандидатуру на посаду бібліотекаря Харківського імператорського університету та відрядження для вивчення досвіду найбільших вітчизняних та зарубіжних бібліотек (1902, 1905). До ювілею освітнього закладу за дорученням Дмитра Івановича К. І. Рубинський підготував історичний нарис «Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования 1805–1905». Пізніше він також присвятив публікацію внеску Дмитра Івановича у розвиток бібліотечної справи.

Особливим періодом піднесення бібліотеки університету стали роки ректорства Дмитра Івановича (1906–1911). Велику роль відіграв практичний досвід вченого, що він здобув очолюючи правління ХГБ. З ініціативи Д. І. Багалія було утворено постійно працюючу бібліотечну комісію, до якої увійшли професори університету. Комісія вирішувала широке коло питань, як-от: штати, фінансування, друкування каталогів. Дмитро Іванович відстоював пропозицію про збільшення штату бібліотеки, підвищення оплати її працівникам, що виконували термінову роботу. Бібліотечна комісія сприяла постановці питання про спеціальну підготовку працівників бібліотек та вирішенню інших завдань, пов'язаних з розвитком бібліотечної професії.

Дмитро Іванович давав книги з особистої бібліотеки, а також власні бібліографічні матеріали в користування студентам. За словами Дмитра Івановича, його особиста книгозбірня була 45 років за наукову базу, яка являла «собою систематичну добірну збірку книжок з російської та української історії».

Д. І. Багалій присвятив університету низку публікацій, серед яких найзначніші – «Опыт истории Харьковского университета» та «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905)» (у співавторстві з професорами М. Ф. Сумцовим та В. П. Бузескулом). Важливим є внесок Дмитра Івановича в об'єктивне відтворення особистості В. Н. Каразіна (10 статей та рецензій), його ролі у

заснуванні університету, культурному розвитку Харкова. Вченому було властиво досліджувати історію закладів у тісному зв'язку з громадськими та культурними процесами, що відбувалися у місті, країні.

Д. І. Багалій – один із засновників етнографічного музею при Харківському університеті. Відома його діяльність з утворення Художнього музею. З ініціативи Д. І. Багалія було створено розділ «Старий Харків». Він установив контакти з видатними художниками з метою поповнення колекцій музею, передав до музею деякі художні роботи з власної колекції.

Від свого ректорства в університеті Д. І. Багалій відмовився до строку в зв'язку з обранням його до Державної Ради, діяльність в якій була достатньо насиченою (член Державної Ради – виборний представник від університетів Російської імперії (березень–липень 1906; жовтень 1906 – липень 1907; жовтень 1911 – 1914 рр.); гласний Харківської міської думи (1901–1914 рр.); голова Харківської міської думи (грудень 1914–1917 рр.) від безпартійної групи «прогресистів»). У 1918 р. Д. І. Багалію було запропоновано очолити уряд Української Держави (пропозиція Д. І. Дорошенка та гетьмана П. П. Скоропадського). Вчений відмовився, пославшись на своє рішення присвятити останок життя науковій роботі з написання історії України.

1918 р. Дмитро Іванович разом з В. І. Вернадським та А. Ю. Кримським взяв участь у розробці законопроекту із заснування УАН, її статуту. Після від'їзду з Києва В. І. Вернадського Д. І. Багалій короткий термін був віцепрезидентом УАН. Очолюючи історико-філологічне відділення УАН, запропонував створити комісію з преміювання наукових праць з українознавства, розробив принципи її діяльності.

З ініціативи Д. І. Багалія, В. Л. Модзалевського, А. Ю. Кримського та інших учених у 1918 р. після утворення УАН було організовано Комісію з укладання Біографічного словника діячів України (національного біографічного зводу). Дмитро Іванович провів серйозну роботу з розробки проекту, але 1933 р. її було припинено (фактично заборонено). Він також

долучився до створення інших довідкових матеріалів, що стосувалися України.

У 1920 р. Д. І. Багалій брав участь у розробці проекту реформи архівної справи УСРР, у 1920–1921 рр. очолював архівну секцію Харківського губерньського (згодом Всеукраїнського) комітету з охорони пам'яток старовини та мистецтва. У 1923 р. засновано Укрцентрархів (Центральне архівне управління, реорганізоване з Головного архівного управління), який у 1923–1924 рр. фактично очолював Д. І. Багалій (виконував обов'язки голови та заступника, організовував роботу установи). Він також завідував відділом архівознавства (1923–1925). Завданнями Укрцентрархіву було загальне керівництво архівною системою УСРР, наукова класифікація архівних матеріалів та ін. Організаційна та науково-методична діяльність (розробка інструкцій, положень про роботу відділів управління, про штатні губерньські архіви, організація курсів для архівних працівників), яка проводилася Укрцентрархівом протягом 1923–1924 рр., сприяла покращенню роботи архівних закладів УСРР. Учений зробив значний внесок у організацію видавничої діяльності архівознавчого напрямку (завідував відділом редакції журналу «Архівна справа», був автором програми та ініціатором видання журналу «Червоний архів», редактором наукових тематичних публікацій архівних документів Укрцентрархіву). Д. І. Багалій брав активну участь у роботі I Всеукраїнської наради архівних працівників (1924), I Всеукраїнського з'їзду архівних працівників (1926). Дмитром Івановичем було складено докладний реєстр українських архівних документів у межах РСФРР, порушено питання про повернення їх в Україну у виступах на I з'їзді архівних працівників РСФРР (Москва, 1925). Вчений домогся повернення значного масиву документів українського походження, датованих переважно XVIII ст.

У 1921–1922 рр. Д. І. Багалій організував і очолив науково-дослідну кафедру історії України (з 1926 р. – кафедра історії української культури) при Харківському інституті народної освіти (Харківський університет 1921 р.

реорганізовано в ХІНО ім. О. О. Потебні). Деякі сучасники Дмитра Івановича звинуватили вченого у підтримці реорганізації системи освіти (перетворення університетів у інститути народної освіти), що мала певні негативні наслідки. Проте кафедра працювала у складних політичних умовах, забезпечуючи можливість проведення наукової роботи з вивчення історії України та історії Слобожанщини, досліджень широкого спектру (етнографічних, мовознавчих, джерелознавчих та ін.). Існування установи здебільшого було можливим завдяки авторитету вченого як провідного історика, академіка, досвідченого керівника та особистим якостям Дмитра Івановича. Роботу на кафедрі вчений оцінював як найбільш важливу для себе. Лекції викладав українською мовою. Робота кафедри була спрямована не тільки на вивчення історії України, але й на українознавство у цілому (історія, етнографія, мистецтво, письменство). У штаті кафедри (згодом інституту історії української культури) працювали історики, фольклористи, музеєзнавці та мовознавці: М. Ф. Сумцов, В. О. Барвінський, В. І. Веретенников, В. В. Дубровський, О. В. Встухов, Н. Д. Полонська-Василенко, А. І. Козаченко, О. С. Федоровський, І. Н. Капустянський, С. А. Таранущенко, М. Є. Слабченко, М. І. Яворський та ін. Кафедрою було розроблено нові підходи до досліджень з історії, літературознавства та допоміжних історичних дисциплін. Завдяки авторитетові Дмитра Івановича та його готовності до співпраці з владою, кафедру оминули «чистки», які здійснювалися наприкінці 1920-х стосовно інших наукових закладів. Але пізніше, на початку 1930-х, врятувати кафедру не вдалося. Як і інші науково-дослідні заклади історичного напрямку, вона зазнала гонінь, її діяльність була визнана буржуазно-націоналістичною, співробітники постраждали від репресій. Довгий час кафедра не мала свого приміщення, засідання відбувалися у будинку Д. І. Багалія. Дмитро Іванович передав кафедрі власну бібліотеку (5 тис. томів).

У 1930–1932 рр. на базі кафедри утворено Інститут історії української культури. Установі було присвоєне ім'я Д. І. Багалія. У 1934 р. інститут

припинив існування. Діяльність кафедри (інституту) сприяла створенню централізованої архівної та музейної систем в Україні, удосконаленню роботи архівних та музейних установ, введенню в науковий обіг значної кількості архівних документів.

Протягом 1887–1932 рр. учений був членом багатьох наукових товариств. У 1917 р. очолив культурно-просвітницьке товариство «Просвіта». У 1921–1922 рр. також очолював Харківську філію Українського наукового товариства (УНТ). Як голова українського бюро Секції наукових робітників України (1925–1932) брав участь у I Всеросійському (1923) та II Всеросійському (1927) з'їздах наукових робітників, був заступником голови та членом Президії Укрнауки.

У 1924–1927 рр. учений був головою Комісії з преміювання наукових праць (при Укрнауці), учасником наукових конференцій, що організовувалися Укрнаукою та проводилися у Харкові та Києві, а також конференцій інших республік СРСР. На посаді директора Інституту імені Тараса Шевченка (1926–1932) Дмитро Іванович провадив організаційну роботу з дослідження та популяризації творчої спадщини поета. Д. І. Багалій був головою першого (1920–1923) та другого (1929–1930) редакційних комітетів з видання творів О. О. Потебні.

Внесок Дмитра Івановича у розвиток науки було відзначено за життя вченого. Спеціальним декретом РНК УСРР від 27 грудня 1927 р. було вирішено видати коштом держави всі наукові роботи Д. І. Багалія; присвоїти його ім'я Харківській науково-дослідній кафедрі історії української культури; призначити Д. І. Багалію персональну пенсію. Укрнаука заснувала щорічну наукову премію імені Д. І. Багалія за найкращі дослідження з історії Слобідської, Лівобережної та Південної України. Було опубліковано низку ювілейних статей у періодиці.

У подальшому, за радянських часів наукова спадщина Дмитра Івановича не користувалася популярністю, його ім'я згадувалося здебільшого

у колективних працях з історії України та історіографії, в окремих публікаціях.

Наприкінці 1980-х років харківськими істориками, особливо з ростом інтересу до місцевої історії, докладено зусиль до відновлення вивчення спадщини науковця.

На початку 1990-х років почалося перевидання праць ученого. Діяльності Д. І. Багалія присвячено кандидатські дисертації В. В. Кравченко та О. М. Богдашиної, дві монографії, понад 100 публікацій.

У 1998 р. у Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» (НУА) започатковані Багаліївські читання, спрямовані на вивчення та популяризацію наукової спадщини Д. І. Багалія, в т. ч. бібліотекознавчого напрямку. Останні читання проводилися 2007 р. Один раз на п'ять років проводилися Багаліївські читання у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди. Видавалися збірники тез читань. 2008 р. у Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка (ХДНБ) було видано «Багаліївський збірник», присвячений внеску Дмитра Івановича у розвиток вітчизняної бібліотечної справи, який містить публікації фахівців бібліотечної та архівної справи, а також репринти публікацій XIX – 20 р. XX ст., факсиміле автографів ученого, репродукції фотодокументів. 2011 р. у ХДНБ презентовано читально-експозиційний зал рідкісних видань і рукописів імені академіка Д. І. Багалія. 2017 р. у бібліотеці було проведено заходи з нагоди 160-річчя від дня народження Дмитра Івановича із залученням громадськості міста. У Харкові проведено Другі міжуніверситетські біографічні читання, інші заходи, в яких взяли участь вищі навчальні заклади, бібліотеки, музеї.

На будинку, де мешкав Дмитро Іванович, встановлено меморіальну дошку; на історичному факультеті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відкрито меморіальну аудиторію імені академіка Д. І. Багалія та засновано іменну стипендію; на його честь Харківський міськвиконком заснував творчу премію в галузі краєзнавства, біля

Північного корпусу університету встановлено пам'ятник вченому (скульптор О. М. Рідний).

Могила вченого знаходиться у Харкові на 13-му міському кладовищі (Алея почесних поховань).

Праці персони

1. Багaley Д. И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства Т. 1. История колонизации. Москва, 1887. 614 с.

2. Багaley Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905 г.) : ист. моногр.: в 2 т. Репринт. изд. Т. 1. 1905. 568 с.; Т. 2. 1912. 973 с. Харьков, 2004. Електрон. аналог: URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002099>.

3. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків, 1918. 308с.

4. Багaley Д. И. Основание города Харькова // Харьковский календарь на 1886 г. Харьков, 1885. Отдел IX. Литературно-научный. С. 66–79.

5. Багaley Д. И. Сочинения, материалы, статьи и заметки, относящиеся к истории Харьковской губернии (бывшей Слободской Украины) с 1880 по 1885 гг. // Харьковский календарь на 1886 г. Харьков, 1885. Отдел IX. Литературно-научный. С. 1–11.

6. Багaley Д. И. О необходимости превращения Харьковского исторического архива [при истор.-филолог. об-ве] в Центральный архив // Труды XI Археологического съезда в Киеве, 1899. Москва, 1902. Т. 2. С. 12–17.

7. Багaley Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Харьков, 1893–1904.

Т. 1: 1802–1815. 1893–1898. 1204 с.

Т.2 : 1815–1835. 1904. 1136 с.

8. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д. И. Багaley, Н. Ф. Сумцов,

В. П. Бузескул. Харьков, 1906. 364 с. Электронный аналог: URL: <http://elib.nplu.org/view.html?id=9380>.

9. Рукописи, принадлежащие библиотеке имп. Харьковского университета / описал Д. И. Багaley // Каталог выставки XII Археологического съезда в г. Харькове. Харьков, 1902. Отд.7. С. 30–39.

10. Багaley Д. И. Памяти Дмитрия Петровича Миллера // Вестник Харьковского Историко-филологического общества. 1914. № 5. С. 19–23.

11. Багaley Д. И. Чем обязан В. Н. Каразину Харьковский университет // Харьковские губернские ведомости. 1889. 27 мая (№ 134). С. 2.

12. Багaley Д. И. К биографии В. Н. Каразина : [публ. документов] // Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1891. Т. 3. С. 307–311.

13. Каразин В. Н. Сочинения, письма и бумаги / собр. и ред. проф. Д. И. Багалеем. Харьков, 1910. 926 с.

14. Багaley Д. И. Харьковский исторический архив при [ХИФО] // Харьковские губернские ведомости. 1890. 12 окт. (№ 263). С. 2.

15. Багaley Д. И. О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки. Харьков, 1894. 16 с.

16. [Багaley Д. И.] Записка Д. И. Багалея о задачах Харьковской общественной библиотеки // Отчет Харьковской общественной библиотеки за восемнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.) и ее филиального отделения за четвертый год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.). Харьков, 1904. С. XII–XV.

17. [Багaley Д. И.] Доклад об учреждении отдела рукописей и автографов // Отчет Харьковской общественной библиотеки за семнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1902 г. по 1 окт. 1903 г.) и ее филиального отделения за третий год его существования (с 1-го окт. 1902 г. по 1 окт. 1903 г.). Харьков, 1903. Прил. V. С. XXXVI–XXXVII.

18. Багале́й Д. И. Филиальное отделение Харьковской общественной библиотеки // Харьковские губернские ведомости. 1900. 5 апр. (№ 91). С. 3.

19. [Багале́й Д. И.] О способах приобретения книг: зап. пред. правления Харьк. Обществ. Б-ки проф. Д. И. Багалея // Отчет Харьковской общественной библиотеки за восемнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.) и ее филиального отделения за четвертый год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.). Харьков, 1904. С. XXI–XIII.

20. Багале́й Д. И. О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки: [Речь на торжеств. собрании в Харьк. гор. думе. посвящ. 10-летию б-ки, 8 дек. 1896 г.] // Десятилетие Харьковской общественной библиотеки. Харьков, 1898. С. 61–82.

21. Багале́й Д. И. Речь при открытии филиального отделения Харьковской общественной библиотеки // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Харьков, 1911. Т. 20. С. 530–532.

22. Багале́й Д. И. Речь [28 янв. 1901 г.] при открытии нового здания Харьковской общественной библиотеки // Отчет Харьковской общественной библиотеки за пятнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1900 г. по 1 окт. 1901 г.) и ее филиального отделения (со 2-го февр. по 1 окт. 1901 г.). Харьков, 1901. С. 1–16.

23. Багале́й Д. И. К истории харьковской литературы: [Публ. документов] // Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1905. Т. 16. С. 358–369.

24. Багале́й Д. И. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків, 1926. 397 с. Електронний аналог: URL: <http://elib.nplu.org/object.html?id=8630>.

25. Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем (1794–1894) // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Харьков, 1894. Т. 7. С. I–LXXXI.

26. Багалей Д. И. Григорий Саввич Сковорода. Его учение, жизнь и значение : (речь, произнес. в публ. заседании ХИФО, по случаю исполнения 29 окт. 1894 г. столетия со дня смерти его) // Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1896. Т. 8. С. 52–67.

27. Бібліографічний покажчик розвідок про Сковороду // Багалій Д. І. Український мандрований філософ Г. С. Сковорода. Харків, 1926. Розд. 6. С. 377–393.

28. [Багалей Д. И.] Донец-Захаржевский Федор Григорьевич // Русский биографический словарь. Санкт-Петербург, 1905. Т. 6. С. 593–594.

29. Багалей Д. И. Петр Петрович Гулак-Артемовский // Очерки из русской истории. Харьков, 1911. Т. 1. Статьи по истории просвещения. С. 359–395.

30. Багалей Д. И. О ближайших задачах, нуждах и потребностях Харьковского городского музея // Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1911. Т. 20. С. 518–529.

31. Багалій Д. І. Харківська громадська бібліотека яко тип наукової і загально-просвітової обласної бібліотеки // Книжковий вісник. 1919. Кн. 2. С.41–57. Електрон. аналог: URL: <https://bit.ly/2HvuWBY>.

32. Багалій Д. І. Наукова спадщина акад. М. Ф. Сумцова // Червоний шлях. 1923. № 3. С. 162–171.

33. Багалій Д. І., Ветухов О. В. Виникнення і діяльність Комітету для видання творів О. О. Потебні // Бюлетень Редакційного комітету для видання творів О. О. Потебні. Харків, 1922. Ч. 1. С. 3–8.

34. Багалій Д. І. Думки О. О. Потебні про українську народність // Бюлетень редакційного комітету для видання творів О. О. Потебні. Харків, 1922. Ч. 1. С. 48–55.

35. Багалій Д. І. Олександр Опанасович Потебня: Загальна характеристика: [Промова на урочист. зборах ХІНО, присвяч. 32-м роковинам з дня смерті] // Червоний шлях. 1924. Кн. 4–5. С.143–159.

36. Багалій Д. І. Т. Г. Шевченко і Кирило-Методіївці : іст.-літ. розвідка. Харків, 1925. 93 с. Електрон. аналог: URL: <http://elib.nplu.org/object.html?id=3130>.
37. Багалій Д. І. Іван Франко як науковий діяч: заг. нарис // Україна. 1926. Кн. 6. С. 21–42.
38. Багалій Д. І. Нарис української історіографії. Джерелознавство. Літописи. Київ, 1923. Вип. 1. 138 с.
39. Багалій Д. І. Нарис української історіографії. Джерелознавство. Літописи. Київ, 1925. Вип. 2. 108 с.
40. Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії України Ч. 1. Пам'яті акад. М. Сумцова / за ред. Д. І. Багалія та ін. Харків, 1924. 154 с.
41. Багалій Д. І. Про архівну справу на Україні // Культура і побут : дод. до газ. «Вісті ВУЦВК». 1925. 12 лютого [№ 6].
42. Багалій Д. І., Барвінський В. О. Українські архівні фонди в межах РСФРР // Архівна справа. 1925. № 1. С. 34–44.
43. Багалій Д. І. Інститут Т. Шевченка (його завдання, сучасний стан і перспективи дальшого розвитку) // Культура і побут. 1927: дод. до газ. «Вісті ВУЦВК» 11 берез. [№ 10]. С. 1–2.
44. Багалій Д. І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. Харків, 1928. 393 с.
45. Матеріали до біографії В. Б. Антоновича: з приводу двадцятої річниці з дня його смерті / зібрав і зредагував акад. Д. І. Багалій. Київ, 1929. 129 с.

Джерела

1. Багалій Дмитро. Автобіографія. П'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Київ, 1927. 179 с. Електронний аналог: URL: <http://elib.nplu.org/view.html?id=8632>.
2. Кравченко В. В. Д. И. Багалей : науч. и обществ.-полит. деятельность. Харьков, 1990. 176 с.

3. Богдашина О. М. Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій // Український історичний журнал. 2008. № 1. С. 88–112.
4. Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені академіка Д. І. Багалія (1921–1934 рр.). Харків, 1994. 196 с.
5. Богдашина О. М. Д. І. Багалій у сучасній українській історіографії // Вісник Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна 2017. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». Вип. 25. С. 98–107.
6. Седих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні: навч. посіб. Харків, 2013. С. 93, 97–99, 130.
7. Седих В. В., Щербініна О. П. Внесок Д. І. Багалія у становлення й розвиток Харківської бібліотечної школи // Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали. Харків, 2008. С. 18–26.
8. Сафонова В. В. Фундатори вітчизняної бібліотечної науки – діячі Харківської громадської бібліотеки // Від ХІХ до ХХІ століття : трансформація бібліотек у контексті розвитку суспільства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 12–14 жовт. 2011 р. Харків, 2011. С. 47–62.
9. Рубинский К. И. Значение Д. И. Багалея в истории библиотечного дела // Н. М. Березюк. К. И. Рубинский : библиотечарь, библиотечковед, библиограф (1860–1930). Харьков, 2010. С. 279–286. Електрон. аналог:
URL: http://alumni.univer.kharkov.ua/wp-content/univerokukrcom/Rubinsky_web_final.pdf.
10. Богдашина О. М. Д. І. Багалій та його внесок у розвиток української культури // Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали. Харків, 2008. С. 9–17.

11. Лосієвський І. Я, Биков В. Г. Автографи Д. І. Багалія у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали. Харків, 2008. С. 42–46.
12. Березюк Н. М. Д. И. Багалей и библиотека Харьковского университета: штрихи к портрету ученого // Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали. Харків, 2008. С. 56–60.
13. Сосновська Т. О., Ярошик В. О. Доба Д. І. Багалія в історії Харківської громадської бібліотеки // Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали. Харків, 2008. С. 27–35.
14. Щербініна О. П., Сєдих В. В. Д. І. Багалій та Харківська громадська бібліотека: каталогознавчий аспект // Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали. Харків, 2008. С. 47–55.
15. Гуменюк М. Н. Библиография и библиотековедение в научном наследии академика АН УССР Д. И. Багалей // Информационно-библиографическая и справочная работа : сб. ст. Москва, 1978. С. 237–245.
16. Багалій Дмитро Іванович // Ректори Харківського університету (1805–2014) : біобібліогр. довід. / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2015. С. 89–100.
17. Багалій Дмитро Іванович // Історики Харківського університету : біобібліогр. довід. (1905–2013 рр.) / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2013. С. 19–23.
18. Герасименко Н. О. Багалій Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України. Київ, 2003. Т. 1. С. 159–161. Електрон. аналог: URL: <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/1.pdf>.
19. Московченко Н. Правові засади розвитку архівної справи в Україні (1919–1932 рр.) // Студії з архівної справи та документознавства.

2004.

Т.11.

URL:

http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.11_01.php.

20. Кравченко В. В. Багалій Дмитро Іванович // Українські архівісти (XIX–XX ст.) : біобібліогр. довід. / Держкомархів України. УНДІАСД. Київ, 2007. С. 32–35. Електрон. аналог:

http://www.archives.gov.ua/Publicat/Ukr_arkhivist.pdf.

21. Бібліографія [Біобібліографія] // Д. І. Багалій. Вибрані праці. У 6 т. Харків, 1999. Т. 1. С. 473–578.

22. Багаліївські читання в НУА: програма та матеріали. Харків, 1998. 56с.

23. Багаліївські читання в НУА. Історія Харківщини у працях і оцінках Д. І. Багалія : програма і матеріали VI Багаліївських читань. Харків, 2004. 140 с.

Сафонова Вікторія Володимирівна

Статтю створено 20.06.2018